

УДК 159.9:34.01

О.В. Кобець
доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри психології
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ВПЛИВ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ НА ПРОФЕСІЙНУ СВІДОМІСТЬ ЮРИСТА

Постановка проблеми. Емоційно-вольова сфера професійної діяльності юриста відображає внутрішній світ професіонала, систему сигналів, за допомогою яких фахівець демонструє своє ставлення до конкретних професійних ситуацій. Особливість емоційно-вольових процесів працівників прокуратури полягає в тому, що вони безпосередньо відображають зв'язок між мотивами діяльності та її реалізацією. У професійній діяльності юриста емоційно-вольові процеси є найважливішим фактором регуляції процесів пізнання, обміну інформацією, встановлення комунікації. Емоційні реакції можуть обумовлювати різні зміни психіки юриста, створювати критичні ситуації, конфлікти, погрози його діяльності, призводити до змін суспільного статусу. Проблема полягає в тому, що необхідно формувати у прокурорів вміння керувати своїми емоціями, зберігати високу професійну працездатність, здійснювати діяльність без напруженості у складних емоційних ситуаціях.

Мета статті – проаналізувати емоційно-вольові якості працівників прокуратури та розробити рекомендації до їх саморегуляції.

Аналіз останніх досліджень. Одним із провідних компонентів регуляції емоційно-вольового стану ряд авторів називають емоційні прояви юриста, які повинні ефективно ним контролюватися [3].

На думку Я.Й. Роздвіло, головна функція емоційних процесів полягає в тому, що вони допомагають прокурору розуміти інших людей, аналізувати їхні прояви, краще налаштуватися на спільну діяльність і спілкування [4]. Емоційно-виразні рухи (міміка, жести, пантоміма, звуки), виконуючи функцію спілкування, висловлюють ставлення до подій. Експресивна, комунікативна, оцінна й компенсаційна функції емоцій впливають на професійну діяльність юриста [3; 4].

Емоційно-вольові процеси у професійній діяльності юриста виступають як система сигналів, за допомогою яких він дізнається про значимість того, що відбувається. Особливість цих процесів полягає в тому, що вони безпосередньо відображають зв'язок між мотивами й реалізацією цих мотивів у діяльності. Особливо виражені емоційні стани, які супроводжуються видимими змінами у поведінці фахівця, на думку О.В. Тимченко, проявляються в афектах. Ця реакція виникає в результаті вже скоєної дії або вчинку і виражає собою їхнє суб'єктивне емоційне забарвлення з погляду того, наскільки в результаті здійснення даного учинку вдалося досягти

поставленої цілі, задовольнити потребу [6]. Автор вважає стрес одним з найпоширеніших видів афектів. Це відчуття надмірно сильного і тривалого психологічного напруження, яке виникає у фахівця, коли його нервова система відчуває емоційні перевантаження. Стрес дезорганізує діяльність юриста, порушує його нормальне професійне функціонування. У юриста поширеним стрес-фактором є емоційна дратівливість. Прокурор зі стійкою емоційною сферою в змозі подолати фазу тривоги й активно включитися в боротьбу зі стресовими чинниками. Емоційно нестійких фахівців відразу охоплює тривога, яка потім переходить у страх. По фазі тривоги в таких фахівців настає виснаження нервової системи, що проявляється у формі приреченості й відчаю. Фахівець може перебувати у стресовому стані або періодично до нього повертатися, поки інформація про стресову (психотравмуючу) ситуацію переробляється [6].

Виклад основного матеріалу. Емоційний компонент посідає у структурі емоційно-вольової регуляції прокурорів центральне місце. Емоції є одним з факторів вольової регуляції й індикатором ефективності діяльності психіки. Виявлено два види вольових зусиль у залежності від характеру їх здійснення. Перший вид з переважанням емоцій інтересу й радості, інший – з переважанням емоцій гніву, тривоги, страху. Ці види вольових зусиль пов'язані з їх результативністю. Функціональні психічні стани, що супроводжують ефективні вольові зусилля, мають більш тісно інтегровані компоненти. Ці психічні стани (мотивація, оцінка успіху, настрої, рівень активності) в ефективному вольовому зусиллі більш виражені [4].

Механізм емоційно-вольової регуляції особистості юриста включає комплекс моральних якостей і мотивів соціального й ділового змісту: мотиви досягнення успіху, самооцінка, а також ряд структурно-організованих психодинамічних властивостей особистості юриста, серед яких домінують тривожність, властивості нервової системи, генетично обумовлені особливості емоційної сфери. Цими характеристиками визначається специфіка діяльності юриста: цілепокладання, впевненість в успіху, рівень мобілізації вольових зусиль і емоційна стійкість.

Ефективність здійснення прокурором професійної діяльності, здатність оптимального виходу з індивідуально-важких психологічних ситуацій у значній мірі залежить від рівня функціонування емоційно-вольової регуляції особистості юриста, своєрідного запасу адаптивності,

здатності критичного осмислення складних психологічних ситуацій, їх аналізу, пошуку нових цінностей, способів поведінки, захисних реакцій, вольового та свідомого подолання труднощів та протиріч.

У дослідженні нами була використана методика діагностики рівня емоційного вигоряння В.В. Бойка.

Опитувальник тесту В.В. Бойка використовувався для діагностики такого складного психологічного феномена, як «синдром емоційного вигоряння», що виникає в людини у процесі виконання видів професійної діяльності, пов'язаних з тривалою дією стрес-чинників. Емоційне вигоряння – це властивий особистості механізм психологічного захисту у формі повного або часткового вимкнення емоцій у відповідь на певні психотравмуючі впливи. «Вигоряння» – частково функціональний стереотип, оскільки він дозволяє людині дозувати й економно витрачати свої енергетичні ресурси. При цьому можуть виникати і його дисфункціональні наслідки, коли «вигоряння» негативно позначається на виконанні професійної діяльності у стосунках з людьми. Опитувальник складається з 84 тверджень, до яких випробуваний повинен проявити своє ставлення у вигляді однозначних відповідей «так» чи «ні». Методика дозволяє виявити такі три фази розвитку стресу: «напруга», «резистенція», «виснаження». Кожній визначеній фазі відповідають провідні симптоми емоційного вигоряння, які завдяки методиці можуть одержувати кількісну оцінку ступеня їх вираженості. Зазначені симптоми виявляються на різних стадіях розвитку емоційного вигоряння.

1) Напруга: переживання психотравмуючих обставин; незадоволеність собою; відчуття «загнаності у клітку»; тривога й депресія.

2) Резистенція: неадекватне емоційно вибіркове реагування; емоційно-етична дезорганізація; розширення сфери економії емоцій; редукція професійних обов'язків.

3) Виснаження: емоційний дефіцит; емоційна відчуженість; особова відчуженість (деперсоналізація); психосоматичні й психо вегетативні порушення.

У цій методиці розроблена ускладнена схема підрахунків результатів тестування. Кожний варіант відповіді заздалегідь оцінювався експертами певним числом балів. Це зроблено тому, що ознаки кожного симптому мають різне значення у визначенні його важливості. Максимальну оцінку – 10 балів отримувала від експертів та ознака, що є найбільш показовою для даного симптому. Використовується триступенева система отримання показників: кількісний розрахунок вираженості окремого симптому; підсумовування показників симптомів за кожною фазою «вигоряння»; визначення підсумкового показника синдрому «емоційного вигоряння» як суми показників усіх 12-ти симптомів.

Інтерпретація результатів ґрунтується на кількісно-якісному аналізі, який проводиться

шляхом порівняння результатів дослідження в середині кожної фази. При цьому важливо вирішити, до якої фази формування стресу належать домінуючі симптоми і в якій фазі їх число найбільше.

Таким чином, оперуючи смисловим змістом і кількісними показниками, підрахованими для різних фаз формування синдрому «емоційного вигоряння», можна дати достатньо об'ємну характеристику особистості фахівця й визначити індивідуальні заходи профілактики і психокорекції. Показники рівня емоційного вигоряння підраховуються в балах наступними кількісними характеристиками: 36 і менше балів – низький рівень розвитку фази; 37–60 балів – середній рівень розвитку фази; 61 і більше балів – високий рівень розвитку фази. Результати дослідження рівнів емоційного вигоряння, одержаних нами за методикою В.В. Бойка, наведено в таблиці 1.

Результати дослідження констатують, що за показником напруги найбільша кількість досліджуваних має середній рівень розвитку цієї фази емоційного вигоряння: студенти 3 курсу – 49,1%; студенти-магістри – 45,6%; слухачі курсів підвищення кваліфікації – 55,3%; професіонали прокурорської діяльності – 51,0%. Тобто, ці показники варіюються в межах 49-55%. Стадія резистенції зафіксована у студентів 3 курсу та магістрів – 59,4%; 42,7% (середній рівень), у слухачів курсів КПК і фахівців прокуратури – низький рівень (35,6%; 41,2%). Стадія виснаження має найбільш високі показники: у студентів 3 курсу (50,7%); показники середнього рівня у студентів-магістрів (49,2%); слухачів курсів КПК (54,7%); професіоналів-прокурорів (48,2%). У цілому за виміром балів за шкалами тесту досліджувані не і перевищують 55 балів, тобто, не показують надмірно високих рівнів за жодною фазою емоційного вигоряння. Ці дані свідчать, що досліджувані юристи мають досить високі здібності до саморегуляції своїх емоційних станів у ситуаціях впливу стрес-чинників. Водночас досить значні показники розвитку стадії емоційного виснаження вказують на певні труднощі в емоційній витримці й необхідності застосування спеціальних тренінгів для розвитку протидії входження в стресовий стан. Про можливість такого розвитку свідчить той факт, що в процесі накопичення професійного досвіду стадія виснаження у професіоналів-прокурорів значно знижується порівняно зі студентами.

Вивчення особливостей цілеспрямованого розвитку емоційного інтелекту (ЕІ) пов'язане зі зростаючою необхідністю профілактики емоційного здоров'я особистості юриста, оскільки складність професійної діяльності юриста негативно відбивається саме на його емоційній сфері. В особистості юриста зовнішнє благополуччя (сприятливий комунікативний статус) часто супроводжується внутрішнім неблагополуччям (соціальна фрустрованість, занижена афіліативність), що призводить до зниження адаптацій-

Таблиця 1

Узагальнені показники рівня емоційного вигорання в загальній вибірці досліджуваних за методикою «Діагностика рівня емоційного вигорання» (автор В.В. Бойко), %

Досліджувані	Рівні	Шкала (Напруга)	Шкала (Резистенція)	Шкала (Виснаження)
Студенти 3 курсу	Високий	22,1	6,4	39,9
	Середній	49,1	59,4	50,7
	Низький	28,8	34,2	9,4
Студенти- магістри	Високий	22,2	22,9	41,2
	Середній	45,6	42,7	49,2
	Низький	32,2	34,4	9,6
Слухачі курсів КПК	Високий	29,8	18,3	29,0
	Середній	55,3	46,1	54,7
	Низький	14,9	35,6	16,3
Працівники прокуратури	Високий	38,7	12,6	38,1
	Середній	51,0	46,2	48,2
	Низький	10,3	41,2	13,7

Примітка: відмінності між групами достовірні на рівні статистичної значущості $p \leq 0,05$.

них можливостей в умовах мінливого соціально-психологічного середовища.

Як метод дослідження емоційного інтелекту було взято один із перших варіантів опитувальника Д.В. Люсіна «ЕмІн». Опитувальник вимірює емоційний інтелект (ЕІ), який трактується як здатність до розуміння своїх і чужих емоцій та управління ними. У структурі емоційного інтелекту виділяється міжособистісний емоційний інтелект (МЕІ) – розуміння емоцій інших людей і управління ними, внутрішньоособистісний емоційний інтелект (ВЕІ) – розуміння власних емоцій і управління ними, здатність до розуміння своїх і чужих емоцій (РЕ), здатність до управління своїми й чужими емоціями (УЕ).

В основу опитувальника покладено трактування емоційного інтелекту як здатності до розуміння своїх і чужих емоцій і управління ними. Здатність до розуміння емоцій означає, що людина може розпізнати емоцію, тобто встановити сам факт наявності емоційного переживання у себе або в іншій людині; може ідентифікувати емоцію, тобто встановити, яку саме емоцію відчуває вона сама або інша людина, і знайти для неї словесне вираження; розуміє причини, що викликали дану емоцію, і наслідки, до яких вона призведе.

Здатність до управління емоціями означає, що людина може контролювати: інтенсивність емоцій, перш за все, приглушати надмірно сильні емоції; зовнішнє вираження емоцій; довільно викликати ту або іншу емоцію. Здатність до розуміння і управління емоціями може бути спрямована як на власні емоції, так і на емоції інших людей.

Таким чином, можна говорити про внутрішньоособистісний і міжособистісний розвиток емоційного інтелекту. Ці два варіанти передбачають актуалізацію різних когнітивних процесів і навичок, проте, ймовірно, мають бути пов'язані один з одним. У структурі емоційного

інтелекту виділяється два «виміри», перетин яких дає чотири види ЕІ. За результатами опитувальника ЕмІн нами були отримані наступні показники (табл. 2).

У групу з високим внутрішньоособистісним і міжособистісним емоційним інтелектом потрапили слухачі курсів КПК та працівники прокуратури, у групу з низькими показниками – студенти 3 курсу та магістри. Серед студентів 3 курсу дуже високий загальний рівень ЕІ спостерігається у 15,7% досліджуваних, високі показники – у 16,1%, середні показники – у 22,3%, низькі показники – у 24,2% і дуже низькі – у 21,7%. Серед магістрів дуже високий загальний рівень ЕІ спостерігається у 17,3% досліджуваних, високі показники – у 18,7%, середні показники – у 24,6%, низькі показники – у 22,4% і дуже низькі – у 17,0%. Серед слухачів курсів КПК дуже високий загальний рівень ЕІ спостерігається у 21,4% досліджуваних, високі показники – у 22,6%, середні показники – у 28,0%, низькі показники – у 17,1% і дуже низькі – у 10,9%. Серед працівників прокуратури дуже високий загальний рівень ЕІ спостерігається у 22,5% досліджуваних, високі показники – у 23,4%, середні показники – у 33,8%, низькі показники – у 14,2% і дуже низькі – у 6,1%.

Отримані дані свідчать, що рівень емоційного інтелекту обумовлює різну спрямованість активності: розвинена здатність особистості до розуміння та управління емоціями сприяє узгодженості уявлень та улаштованості внутрішнього світу, недостатній рівень цієї здатності змушує знаходити розрядку емоцій у процесі активної міжособистісної взаємодії, у побудові «зовнішнього світу» взаємин. У сфері внутрішньо особистісних уявлень Д.В. Люсіним встановлено ефект впливу рівня емоційного інтелекту ($p \leq 0,01$) на ступінь узгодженості уявлень про себе та про інших. Емпірично підтверджено, що

Таблиця 2

**Вираженість емоційного інтелекту в загальній вибірці досліджуваних
за методикою Д.В. Люсіна «ЕмІн», %**

Досліджувані	Рівні	МЕІ		ВЕІ			ЗЕІ
		Шкала МР	Шкала МУ	Шкала ВР	Шкала ВУ	Шкала ВЕ	
Студенти 3 курсу	1	17,2	14,3	12,5	13,1	15,5	15,7
	2	19,4	16,5	14,7	15,4	15,8	16,1
	3	21,3	23,2	19,8	20,6	23,1	22,3
	4	23,6	24,7	26,9	27,5	21,8	24,2
	5	18,5	21,3	26,1	23,4	23,8	21,7
Студенти- магістри	1	19,4	16,7	14,3	16,5	19,2	17,3
	2	21,6	18,2	16,5	18,2	18,7	18,7
	3	22,5	26,1	22,1	25,4	26,3	24,6
	4	24,2	25,3	21,6	21,2	18,9	22,4
	5	12,3	13,7	25,5	18,7	16,9	17,0
Слухачі курсів КПК	1	23,3	18,4	17,2	19,7	23,1	21,4
	2	25,1	20,6	19,1	23,1	21,4	22,6
	3	27,5	28,2	26,7	29,2	29,4	28,0
	4	18,2	21,2	17,3	16,4	15,5	17,1
	5	5,9	11,6	19,7	11,6	10,6	10,9
Працівники прокуратури	1	23,5	19,3	18,1	20,2	23,7	22,5
	2	26,2	22,4	20,4	24,5	22,1	23,4
	3	31,1	31,7	31,9	36,3	32,2	33,8
	4	14,2	15,4	12,1	13,1	13,5	14,2
	5	5,0	11,2	17,5	5,9	8,5	6,1

Примітка: відмінності між групами достовірні на рівні статистичної значущості $p \leq 0,05$;

ЕІ – емоційний інтелект; МЕІ – міжособистісний емоційний інтелект; ВЕІ – внутрішньоособистісний емоційний інтелект; РЕ – розуміння власних емоцій і управління ними, здатність до розуміння своїх і чужих емоцій; УЕ – здатність до управління своїми і чужими емоціями.

1 – дуже високий рівень розвитку ЕІ; 2 – високий рівень розвитку ЕІ; 3 – середній рівень розвитку ЕІ; 4 – низький рівень розвитку ЕІ; 5 – дуже низький рівень розвитку ЕІ

основними сферами особистості, на які впливає емоційний інтелект, є сфера уявлень про себе та інших, сфера емоційного самопочуття, сфера комунікативної поведінки. У процесі адаптації особистості емоційний інтелект виконує рефлексивну (усвідомлення емоцій) та регулятивну (управління емоційними станами) ролі.

Висновки. У сфері емоційного самопочуття емоційний інтелект виконує регулятивну роль. У стресогенні періоди професійного життя досліджувані з високим рівнем емоційного інтелекту характеризуються більшою комфортністю емоційних станів.

Виявлено опосередкований вплив складових емоційного інтелекту на показники конгруентності уявлень: у юристів з високим показником емоційного інтелекту узгодженість системи уявлень обумовлена здатністю до розуміння емоцій – більш значущою є рефлексія емоційних переживань ($r = 0,601$ при $p \leq 0,01$), тоді як у юристів з низькими показниками емоційного інтелекту більш важливими є контроль та регулювання переживань.

Дослідження комунікативної поведінки дозволило встановити ефект впливу рівня раціо-

нальної складової внутрішньо особистісного емоційного інтелекту – здатності до розуміння власних емоцій – на рівень комунікативного статусу й обсяг комунікативної взаємодії.

Усвідомлення власних емоційних переживань пов'язане зі зниженням популярності та зменшенням обсягу комунікативних контактів. У сфері комунікативної поведінки рівень емоційного інтелекту, що обумовлює становище з високим рівнем здатності до розуміння та управління емоціями, посідають більш стабільні статусні позиції та характеризуються більш сталою системою внутрішньогрупових взаємних виборів.

Література

1. Кириленко Т.С. Психологія: емоційна сфера особистості : навч. посіб. / Т.С. Кириленко. – К.: Либідь, 2007. – 256 с.
2. Психологическое обеспечение профессиональной деятельности / Никифоров Г.С., Дмитриева М.А., Корнеева Л.Н. и др. / Под ред. Никифорова Г.С. СПб. : Изд.-во СПб-го ун-та, 1991. – 152 с.
3. Роздвігло Я.Й. Особистісно-професійне становлення працівників прокуратури в проце-

сі діяльності: автореф. дис. ... канд. психол. н. / Я.Й. Роздвікло. – Харків, 2004. – 19 с.

4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2000. – 712 с.

5. Тимченко А.В. Прикладная психология в практике правоохранительной деятельности. – Х.: ООО «Одиссей», 2004. – 448 с.

6. Шмелев А.Г. Многомерный статистический анализ в межкультурных дифференциально-психологических исследованиях субъективного лексикона // Статистические методы в общественных науках. – М.: ИНИОН АН СССР, 1982. – С. 63-95.

Анотація

Кобець О. В. Вплив емоційно-вольових якостей на професійну свідомість юриста. – Стаття.

У статті розглядаються емоційно-вольові процеси, які впливають на ефективність праці юриста. Професійна свідомість відіграє вирішальну роль в оцінці професійно-правової, правозастосовної та правозахисної діяльності юриста.

Ключові слова: емоційні процеси, професійна свідомість, правосвідомість юриста, емоційно-вольові якості.

Аннотация

Кобец А. В. Влияние эмоционально-волевых качеств на профессиональное сознание юриста. – Статья.

В статье рассматриваются эмоционально-волевые процессы, которые влияют на эффективность труда юриста. Профессиональное сознание играет решающую роль в оценке профессионально-правовой, правоприменительной и правозащитной деятельности юриста.

Ключевые слова: эмоциональные процессы, профессиональное сознание, правосознание юриста, эмоционально-волевые качества.

Summary

Kobets O. V. The influence of emotional-strong-willed qualities on the professional consciousness of a lawyer. – Article.

The article deals with emotional-volitional processes that affect the efficiency of a lawyer's work. Professional consciousness plays a decisive role in assessing the legal profession, law enforcement and human rights activities of a lawyer.

Key words: emotional processes, professional consciousness, legal consciousness of a lawyer, emotional-volitional qualities.